

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI-VIII

BÜTÜN YÖNLERİYLE
YAHUDİLİK

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM)

18-19 ŞUBAT 2012

Ankara-2012

SPİNOZA FELSEFESİNDE YAHUDİLİK VE YAHUDİLER

Doç. Dr. M. Kazım ARICAN*

Giriş

Amsterdam'da bir Yahudi olarak doğmuş ve bu inanç üzerinde yetiştirilmiş bir şahsiyet olan Spinoza'nın kendi mensup olduğu millete ve inanca yönelik eleştirilerinin dikkat çekici olduğu kanaatindeyim. Çünkü Spinoza'nın değerlendirmeleri 'içerden' bir bakış açısı olması hasebiyle daha fazla kıymeti harbiyeyi haiz olsa gerektir.

Her ne kadar köken olarak Yahudi bir aileden ve gelenekten gelse de Spinoza'nın kendini bir Yahudi olarak gördüğünü ya da onun örgütlü ve kurumsal bir Yahudiliğe mensup olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bunun en açık kanıtı, *Teolojik-Politik İnceleme*'de, Yahudilerin Spinoza tarafından hep üçüncü şahıs olarak anılmasıdır. Dolayısıyla onun Yahudiliğe ve Yahudilere ilişkin düşünce ve eleştirileri yoğun olarak *Teolojik-Politik İnceleme*'de dile getirilmektedir.

Bu bağlamda Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*'de, bilhassa Yahudiliğin tenkidine, Teyrat eleştirisine, onun paradoksal metinleri üzerine cesur yorumlarına ve Teyrat kitaplarının Musa tarafından değil insanlar tarafından yazıldığını iddia etmesi yanında, Tora'nın ilahi kökenine ve 'İbrani Halkının Seçilmişliği'ne dair düşüncelerini açık açık dile getirmektedir.

Biz de Spinoza'nın 'içerden birisi olarak', yani Yahudi kökenden ve gelenekten gelen bir filozof olarak Yahudilik ve Yahudiler konusunda cesurca ifade ettiği düşüncelerini bu sempozyum vesilesiyle dile getirmenin özgün bir çaba olacağı kanaatindeyiz.

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. kazimarican@hotmail.com, aricankazim@gmail.com

Spinoza'nın Yahudiliğe ve Yahudilere dair eleştirileri şu ana başlıklar altında toplanabilir: 1.Yahudilerin seçilmiş bir millet olup olmadığı meselesi, 2.Peygamberliğin Yahudilere özgü olup olmaması meselesi, 3.Yahudilerin tarihte varlıklarını korumalarının mucizevi bir nedene dayanıp dayanmadığı meselesi ve 4.son olarak da Tora'nın (Pentatök) Musa tarafından yazılıp yazılmaması meselesi.

Biz de, söz konusu problemler bağlamında Spinoza'nın Yahudilik ve Yahudiler eleştirisini ele almaya çalışacağız.

Bir Yahudi Olarak Spinoza

Baruch de Spinoza 1632'de¹ Amsterdam'ın Portekiz-Yahudi cemaatindeki Michael de Espinoza² adında önde gelen bir tüccarının oğlu olarak dünyaya gözlerini açmıştır.³ Spinoza, Yahudi okulunda okuyan yetenekli öğrencilerden biriydi. Yahudi cemaatinden elini eteğini çektiğinde o, Yahudi felsefesi, edebiyatı ve ilahiyatı alanında sıkı bir bilgi birikimine sahipti. Belki de bu,

- 1 Spinoza'nın 24 Kasım tarihinde doğmasına karşın, ismi tüm Yahudi erkekleri gibi sünnet töreni sırasında, *brit milah*'ta, yani sekiz gün sonra 1 Aralık tarihinde yazılmıştır. Cemaat kayıtlarının çoğunda adı 'Bento' olarak geçmektedir. Cemaate katkılarının sıralandığı kitapçıkta ve aforozunu ifşa eden *herem* denilen belgede ismi 'Bento'nun İbranicisi olan ve 'kutsanmış' anlamına gelen 'Baruch' diye anılmaktadır. Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, çev. Anıl Duman, Murat Başhekim, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 80.
- 2 Spinoza'nın babası Portekiz'den Hollanda'ya göç etmiş bir ailedendir. Michael de Espinoza'nın 1649-1659 yıllarında kendilerine 'Muhammed'in Dağ Kelebeği' (Parnassim du Mahamad) adı verilen üç kişiden biri olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu ifadenin deyim ya da unvan olarak ne anlama geldiğiyle ilgili yeterli malumat bulunmamaktadır. Mehmet Bayrakdar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007, s. 136.
- 3 Spinoza'nın hayat hikâyesi hakkında en önemli kaynaklardan birisi A.Wolf'un *The Oldest Biography of Spinoza* adlı çalışmasıdır. Wolf'a göre Spinoza hakkında en eski ve en özgün çalışma iki tanedir. Bunlardan en çok bilineni 1705'de yayınlanan ve Colerus'a ait olan *The Life of Spinoza* isimli çalışmadır. Daha az bilineni, ancak öncesine göre daha eski ve daha değerli olan ise Lucas'a ait olan *Life of the Late Mr. de Spinosa* isimli çalışmadır. Son çalışma 1667-1678 arasında yazılmış 1719'a kadar yayımlanamamıştır. Bu iki eser, Wolf'un burada zikredilen eserinde bir araya getirilmiştir. Daha geniş bilgi için bk. A. Wolf, *The Oldest Biography of Spinoza*, (Introduction) Edited and Translated with an introduction and annotations by A. Wolf, Thoemmes Press, Bristol 1992, s.17-38; Krş. John Colerus, *The Life of Benedict de Spinosa*, written by John Colerus, minister of the Luteran Church, at Hague, printed by D.L. and Sold by Benj. Bragg, London 1706, s. 383-418. (Bu eser, Sir Friderick Pollock, *Spinoza: His Life and Philosophy*, second edition, Duckworth and co., London 1899, adlı eserinin 383. sayfasından itibaren Appendix kısmında yer almaktadır. Ayrıca, Colerus, Wolf'un bahsetmiş olduğu, Spinoza'nın ilk biyografistlerinden biridir.); Genevieve Lloyd, *Spinoza and the Ethics*, Routledge, London 1996, s. 2, 3.

döneminin önde gelen filozoflarının hiçbirinin sahip olmadığı bir avantajdır. Her şeye rağmen o, kendi felsefi sistemi doğrultusunda da olsa, içinde doğup büyüdüğü bu geleneğe karşı ilgisi, kaleme aldığı yazılarıyla tüm hayatı boyunca devam etti. Cemaatten atıldığı 24 yaşlarında o,⁴ Amsterdam'ın İspanyol Yahudileri olan Sefarad liderleri tarafından o güne kadarki en sert aforoz⁵ kararına maruz kalmıştır.⁶ Zira Yahudi cemaati içinde eleştiricilere ve inkârcılara karşı derin bir düşmanlık vardı. Özellikle bu dönemde Hıristiyanlığa geçen bazı cemaat mensupları, topluluğu fena halde öfkelenirmiş ve ortodoksidenden ayrılan cemaat mensuplarına karşı 'sert bir tavır almaya' itmiştir. Spinoza da, bu ortamda sergilediği eleştirel tutumla tepki almıştır. Bir anlatımda sinagog'dan diğer bir anlatımda ise tiyatrodan çıkarken hayatına kastedildiği ve bir Yahudi'nin onu haince bıçaklaması ile bıçağın sadece paltosunu ya da ceketini yırttığı iddia edilmektedir. Yarası hafif olsa da, Spinoza, bu saldırıyı kendisini ciddi anlamda öldürmeye yönelik bir girişim olarak algılamıştır.⁷

Düzenli bir geliri olmayan Spinoza, mercek yontuculuğu yaparak kazandığı paralarla hayatını sade ve gösterişsiz bir şekilde sürdürmeye çalışır.⁸ Ancak buradan elde ettiği paralar ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez ve zaman

4 1656 yılının sonunda yirmi dört yaşlarında olan Spinoza, şöyle tasvir edilmektedir: Akdeniz görünüşü gözden kaçmayacak yakışıklı bir delikanlıdır. Hafif solgun ama güzel bir yüze, siyah saçlara ve gözlere sahip kısa bir adamdır. Buna göre o, ince ama düzgün bir bedene, siyah saçlara ve siyah bıyığa sahip güzel bir adam olmakla birlikte zeytin rengi ve İspanyolları andıran çehreye sahip biri olarak tanıtılmaktadır. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 227.

5 Aforoz (herem/niddui) gerektiren belli yasalar bulunmaktadır: Cemaat dışında ortak dua için bir minyan kurmak; ma'amad'ın (yedi kişilik yönetici kurul) emirlerine uymamak, vurmak amacıyla başka bir Yahudi'ye el kaldırmak, sinagoga silahla gelmek (ancak bir Hıristiyan ile kavgalı olup korunma ihtiyacı duyan Yahudiler bu yasadan muaf olabilirdi); ma'amad'ın izni olmadan Yahudi olmayanları sünnet etmek, boşanma belgeleri ayarlamak; yasadışı demir para alım satımı ve daha önce isyan ederek sinagogu terk etmiş ya da asla sinagog üyesi olmamış kişilerle ortak duada bulunmak bunlardan bazılarıdır. Din ve iman konularıyla ilgili olarak, sinagoga iştirak, koşer eti alımı ve tatil edilen günlere riayet gibi belli kuralların ihlali de aforoz nedenidir. Söz gelişi Saferad bir Yahudi Aşkenaz Yahudi kasabından et alamaz. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 187.

6 Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 11.

7 Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 169.

8 Spinoza'nın evini ya da odasını sade ve işlevsel döşediği dile getirilir: Çok az sayıdaki eşyası bir yatak, meşe ağacından bir küçük çalışma masası, üçayaklı bir köşe masası ve iki tane daha küçük masayla birlikte mercek perdahlama tezgâhı ve bir kitaplıkta yüz elli kitaptan ibaretti. Duvarında siyah çerçeveli bir portre ile bir de satranç tahtası da bulunmaktaydı. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 408.

zaman dostlarının yardımına ihtiyaç duyar. Her ne kadar masrafsız bir hayatı olsa da tek lüks zevki, o zamanlar moda olan, pipo içmektir. Belki irsi olarak var olan rahatsızlığı mercek yontuculuğunun tozlarının ciğerlerine verdiği hasarla birleşince erken dönemde ölür. 21 Şubat Pazar 1677'de hiç evlenmemiş⁹ olarak sessizce öldüğünde bu kadar sade ve gösterişsiz hayatına rağmen borç içindedir. Kendinden sonra arta kalan giysileri, mobilyası ve kitapları, ev sahibi tarafından bir müzayedede satılarak, borçları ödenmeye çalışılır. Cenaze masrafları ve oda kirası bir dostunun ödemesiyle ancak bu dünyaya ait hesabı kapatılabilir. Dört gün sonra yapılabilen cenaze töreninin hazırlıklarını dostu Van der Spyck üstlenir. Cenazesine pek çok tanınmış sima, 'Yeni Kilise mezarlığına' kadar eşlik etmiştir. Cenazeden sonra bu dostu törene katılanlara ve komşularına kendi evinde şarap ikram ederek Spinoza'ya karşı son görevini yerine getirmiştir.¹⁰

Hayat hikâyesine bakıldığında Spinoza'nın çok sade ve telaşsız bir hayat yaşadığı zannedilir.¹¹ Oysa hayatının baharında ve gençlik döneminde çalkanların içine düşer. Büyük badirelerden sonra sade, gösterişsiz ve dünya menfa-

9 Van den Enden'in öğrencilere ders verecek kadar Latince ve müzikten anlayan bir kızı vardı. Spinoza sıkça bu kıza âşık olduğunu ve onunla evleneceğini söyler. Çelimsiz vücudu güzel olmasa da keskin zekâsıyla Spinoza'yı cezbeder. Ancak Spinoza'nın okul arkadaşı Hamburglu Kerckrink, bu durumu fark edince kıskançlık krizine girer. Aşk oyununda kaybetmeye pek niyetli olmayan Kerckrink, çabalarını artırıp, güzel bir inci kolyenin yardımıyla kızın gönlünü çalmayı başarır. Kerckrink, Clara Maria ile okuldan ayrıldıktan on iki yıl sonra da olsa evlenir. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 166, 167.

10 Bkz. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 490, 491.

11 Spinoza zamanının büyük bir bölümünü odasında geçiren, mercikleri ya da yazıları üzerine çalışan, belki de bazen sadece okuyan biriydi. Evde olduğu zaman, kimseye zahmet vermezdi. Çalışmalarından yorulduğu zaman, aşağı iner ve önemsiz bir konu üzerine bile olsa, ev arkadaşlarının konuşmalarına katılırdı. Kafasını dağıtmak için örümcek toplar ve onları birbirleri ile dövüştürürdü. Bazen de ağlarına sinekler atar, 'savaşlar' çıkarır ve bu onu çok mutlu eder, kahkahalara boğulurdu. Spinoza, işini bir yana bıraktığında, somurtkan, hatta münzevi ve toplumdandan uzak bir kişi değil, Etika'nın yazarından bekleneceği üzere, sokulgan, dengeli, hoş giden ve ılımlı biriydi. Kibar ve düşünceliydi, başkalarıyla birlikte olmaktan ve onlar da Spinoza ile birlikte olmaktan hoşlanırdı. Sohbeti sakın ve ölçüydü. Tutkularını denetim altına alışı hayranlık vericiydi. Hiç kimse onu üzgün veya şen şakrak göremezdi. Kızgınlığını ve hoşnutsuzluğunu denetleyebilir ya da içinde tutabilir, bunu sadece bir işaret veya tek bir kısa sözcükle anlatır ya da bu tutkunun onu ele geçirmesi korkusuyla, kalkar ve dışarı çıkardı. Dahası, gündelik konuşmalarında arkadaşça ve girişkendi. Evin hanımı ya da bir başka ferdi hastalandığında, her seferinde onları rahatlatır, avutur ve Tanrı'nın onlara verdiklerine tutunmalarını söyleyerek yüreklendirirdi. Evdeki çocukları büyüklere karşı kibar ve saygılı olmaya ve sık sık ayinlere gitmeye yöneltirdi. Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 409, 410.

atlerinden uzak filozofik hayatı başlar. Bu hayatın öncesinde 27 Temmuz 1656 yılında Houtgrach'taki büyük sinagogun kapısına, uzun zamandır şeytani görüş ve faaliyetleri olduğu gerekçesiyle Baruch de Spinoza'nın aforoz edildiğini ilan eden bir yazı asılır. Zira cemaat idarecilerinin ve üyelerinin gayretlerine karşın o, hidayete rucu etmemiş ve heretik ilan edilerek bu cemaatten, inançtan ve toplumdan sonsuza kadar dışlanmıştı. Teolojik görüşleri dolayısıyla Spinoza, teolojik karakterli dini dışlayıcılığın, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve temel insanî haklardan mahrum bırakma tarzındaki en katı ve müsamahasız modelle karşı karşıya gelmiştir. Buna göre 'Meleklerin gösterdiği yol ve rabbilerin emirleriyle, Baruch de Spinoza'yı cemaatten çıkarıyor, dışlıyor ve lanetliyoruz. Onu gündüz ve gecede, uyuduğunda ve uyandığında, sokağa çıktığında ve evine döndüğünde lanetliyoruz' şeklindeki bir metin yayımlanır.

Tevrat ve Yahudilik Eleştirisi

Spinoza, Yahudiliğe ilişkin en derli toplu eleştirilerini en son kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Teolojik-Politik İnceleme*'de dile getirmektedir. Söz gelişi burada o, Tora'nın (Pentatök) Musa tarafından yazılmadığını ve burada zikredilen kuralların da ilahi bir kökene sahip olmadığını ifade etmektedir. Dahası ona göre, Tevrat, sonradan gelen yazarların ve onu düzelterin eseridir. Dolayısıyla elimizdeki metin, tarihsel aktarımın doğal sürecidir.¹²

Daha önce ifade edildiği üzere, Spinoza'nın aforoz edilmesine, *Teolojik-Politik İnceleme*'de, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın tenkidi, Tevrat eleştirisi, onun paradoksal metinleri üzerine cesur yorumları ve Tevrat'ın Musa tarafından değil insanlar tarafından yazıldığını iddia etmesi yanında, Tora'nın ilahi kökenine ve 'İbrani Halkının Seçilmişliği'ne dair düşüncelerinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle eserin ilk bölümlerinde o, Tora'nın (Pentatök) Musa tarafından yazılmadığı ve buradaki kuralların ilahi kökene sahip olmadığını belirtir.¹³ Spinoza'ya göre, ahlakî öğretiler yoluyla iletilen bir 'ilahî mesaj' gerçekten de vardır ama Tevrat sonradan gelen yazarların ve düzelterin ese-

12 Benedict De Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, (TPI), Tercüme: M. Kazım Arıcan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 145 vd.; Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 197.

13 Benedict De Spinoza, *A Theologico-Political Treatise*, Trans. R.H.M. Elwes, Dover Publications, Inc. New York 1951, s. 120, 124 vd. Spinoza, Tora'nın yazarının Musa olmadığını, onu yazanın Musa'dan sonra yaşayan bir olduğunu delilleriyle ortaya koymaktadır. Bu husus bizim çalışmamızın kapsamını aşacağı için bu meseleye girmiyoruz. Ancak bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Spinoza, TPI Böl. VIII, s. 145 vd.

ridir. Bununla birlikte ona göre, Yahudiler de 'seçilmiş' halk değildir. Tarihin bir döneminde bir seçilmeden söz ediliyorsa bu, yalnızca 'geçici bir fiziksel mutluluk' ve bağımsız hükümet bahşedilmesinin sonucudur. Yahudiler ona göre Tanrı'nın yardımıyla kendilerini bir millet olarak, belli yasalara uyan sosyal bir halk olarak korumayı başarmışlardır. Dolayısıyla Spinoza nezdinde Yahudilerin 'seçilmiş bir halk' olduğu kavramının herhangi bir teolojik, metafizik ya da ahlakî bir anlamı yoktur ve bu tür bir seçim onlara özgü değildir. Kısacası ona göre, Yahudiler ne ahlakî olarak üstün bir millet, ne de irfanıyla diğer milletleri geride bırakan bir halktır.¹⁴ Hâsılı Spinoza'nın, aykırı ve farklı görüşlerine, kutsal kitabı alışıla gelen anlama ve algılama biçiminden farklı olarak yorumlamasına¹⁵ ve teolojik görüşlerine ilave olarak Baruch olan ön adını Benedict diye değiştirmesi bardağı taşıran son damla olmuştur.¹⁶

Diğer taraftan Spinoza Yahudileri, Yahudiliği doğru anlamamakta itham etmektedir. Yahudilerin tarihte 'yeniden bir imparatorluk kuramamalarını' da bu hususa bağlamaktadır: Eğer Yahudi dininin 'temelleri', Yahudilerin zihinlerini 'bu kadar zayıflatmasaydı', Yahudiler bir gün 'İmparatorluklarını yeniden kurabilirlerdi'.¹⁷

Spinoza biyografi yazarlarından Lucas, yargıçların huzuruna çağrıldığında onun şu iddialarla suçlandığını ifade etmektedir: 'Yahudiler, cehalet içinde doğup yaşamış, Tanrı'nın ne olduğunu bilmeyip yine de diğer milletleri karalayarak kendilerini O'nun Halkı diye tanımlama cüretine sahip, batıl inançlı bir halk'tır'.¹⁸

14 Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 197, 198.

15 Bkz. Spinoza, *A Theologico-Political Treatise*, s. 98 vd.

16 Spinoza'nın, doğumundan Havra'dan atılmasına kadar olan süre içerisindeki 'kutlu, mutlu veya mübarek' (blessed) anlamına gelen İbranice ismi Baruch'tur (Barûkh). Havra'dan atıldıktan sonra, Spinoza, Baruch ismini, 'övülmüş' (praised) anlamına gelen Latince Benedict (Benedictus) olarak değiştirmiştir. Kimi Spinoza yorumcusuna göre (Kelley L. Ross), Benedict ismi 'Muhammed' kelimesinin tam karşılığıdır. Bu bir benzerlik de olabilir, Spinoza'nın Müslümanlardan etkilenmesine bir işaret de olabilir. Hıristiyanlar içerisinde Benedicent adında bir mezhep olması hasebiyle burayla da ilgili olabilir. Belki de, Spinoza, bunların hiç birinin farkında da değildi. Dolayısıyla bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bkz. Kelley L. Ross, <http://www.friesian.com/spinoza.htm>, 'Baruch Spinoza', (Department of Philosophy Los Angeles Valley Collage, 1999); Encyclopaedia Britannica, 'Spinoza Benedict de', Vol.17, 15th Edition, William Benton Publisher, Chicago 1973, s. 508.

17 Spinoza, *A Theologico-Political Treatise*, Böl.III, III/57.

18 Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 202.

Yahudilerin Seçilmişliği Meselesi ve Eleştirisi

Spinoza Yahudilerin seçilmiş bir millet olmadığını açıkça ifade etmiş olsa da, ona göre, Yahudilerin seçilmiş bir millet olduğuna dair malumatlar, Kitab-ı Mukaddes'te yer yer dile getirilmektedir. Bu ifadelerde, İbranileri yasa uymaya çağıran Kitab-ı Mukaddes, Rab'bin öteki milletlerin önünde onları Kendisi için seçtiğini (Tesniye x:15), onlara diğer milletlerden daha yakın olduğunu (Tesniye iv:7), sadece onlara tastamam yasalar/şeriat verdiğini (Tesniye iv:8) ve son olarak onları diğerlerinden ayrı tuttuğunu (Tesniye iv:32) dile getirmektedir.¹⁹ Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te durum bu şekilde ifade edilse de, Spinoza'ya göre Yahudi olmayan milletlerin de yasaları Yahudilerinkinden daha az bilgece değildir.²⁰ Yine ona göre, 'Kitab-ı Mukaddes'te şu kesindir ki; diğer milletler de Tanrı'nın harici yardımıyla nüfuzlu ve özel yasalar elde etmişlerdir'.²¹

Öte yandan yine Spinoza'ya göre, milletler, sosyal yapılanmaları altında yaşadıkları ve yönetildikleri kurallara göre birbirlerinden ayrılırlar. Nitekim ona göre 'İbrani milleti, Tanrı tarafından, ne bilgelikleri ne de huzurlu zihinleri için seçildiler. Ancak onlar, sadece sosyal yapılanmaları ile üstünlük elde ettikleri ve uzun süre korudukları iyi şansları için seçildiler. Bu, Kitab-ı Mukaddes'te çok açık ve nettir. Gelişigüzel bir okuma, İbranilerin öteki milletlere baskın çıktığı noktaların, yönetimle ilgili sorunları başarıyla yönetmeleri ile büyük tehlikeleri sadece Tanrı'nın harici yardımıyla bertaraf etmeleri olduğunu gösterecektir. Başka noktalarda onlar ötekilerle eşit önemdedirler ve Tanrı herkese eşit derecede merhametlidir. Zekâ hususuna gelince, onlar, Tanrı ve tabiat hakkında sıradan fikirlere sahiptirler. Bu yüzden onlar ne zekilik açısından Tanrı'nın seçilmişliği olabilirler ne de erdem ve doğru hayat için seçilmişlerdir. Çünkü burada tekrar [etmek gerekirse] birkaç seçilmiş hâric onlar öteki milletlerle eşit önemdedirler. Bu yüzden onların seçilmişlik ve yetenekleri sadece geçici bir mutluluk ve bağımsız yönetimin avantajlarından oluşur'.²²

19 Spinoza, TPI, s. 69.

20 Spinoza, TPI, s. 69.

21 Spinoza, TPI, s. 73.

22 Spinoza, TPI, s. 72.

Son tahlilde Spinoza, *Teolojik-Politik İncelemenin* önsözünde ‘İbranilere neden Tanrı’nın seçilmiş halkı dendiğini araştırdım ve bunun sadece Tanrı’nın onlara rahatlık ve huzur içinde yaşayabilecekleri belirli bir arazi parçası seçmesinden dolayı olduğunu öğrenince, Tanrı’nın Musa’ya vahyettiği Şeriatın yalnızca İbrani devletinin bireysel hukuku olduğunu ve bu yüzden İbraniler hariç hiç kimseyi, hatta kendi milletlerinin çöküşünden sonra dünyaya gelen İbranileri bile bağlamadığını öğrendim’ demektedir.²³

Yahudilerin Ebedi Seçilmişliği ve Eleştirisi

Spinoza’ya göre Yahudilerin ebedi seçilmişliğini Kitab-ı Mukaddes’ten hareketle ortaya koymaya çalışanlar bulunsa da, o, bunlara cevap vereceğini belirtmektedir: ‘Yahudilerin seçilmesinin geçici olmadığını ve onların sadece devleti dikkate alındığında bunun ebedi olduğunu söyleyenlerin argümanlarını cevaplamak bize kalmaktadır’, demektedir. Çünkü onlara göre, Yahudiler devletlerini kaybettikten ve uzun bir süre dağılık ve öteki milletlerden ayrı olarak var olduktan sonra, diğer insanlarla paralel olmaksızın hâlâ sağ kalmaya devam etmektedirler. Buna ilave olarak Kitab-ı Mukaddes, bazı pasajlarda, Yahudileri Tanrı’nın Kendisi için ilelebet seçtiğini öğretmektedir. Bundan dolayı, onlar devletlerini kaybetse de, yine de Tanrı’nın seçtikleri olarak kalmaya devam edeceklerdir.²⁴

Onların, bu ebedi seçimi çok aşikâr olarak öğrettiğini düşündükleri Kitab-ı Mukaddes pasajlarının başlıcaları şunlardır:

1. Yeremya xxxi:36’da,* peygamber, onları tabiatın ve göklerin değişmezliğiyle kıyaslayarak, İsrail zürriyetinin ebediyete dek Tanrı’nın milleti olarak kalacağını doğrulamaktadır.

2. Hezekiel xx:32’de, peygamber, Yahudilerin kendilerine önerilen yardımdan sonra Rabb’e ibadet etmeyi terk etmek istemelerine rağmen, Tanrı’nın onları kovuldukları topraklarda tekrar birleştirdiğini ve insanların vahşiliğine bıraktığını kastederek gözükmektedir.²⁵

²³ Spinoza, TPİ, s. 34.

²⁴ Spinoza, TPİ, s. 78.

* ‘Eğer önümden bu kanunlar ortadan kalkarsa, Rab diyor, İsrail zürriyeti de bütün günler önümden bir millet olmaktan çıkar’. Yeremya xxxi: 36.

²⁵ Spinoza, TPİ, s. 78.

Her ne kadar bazı Kitab-ı Mukaddes pasajları Yahudilerin ilelebet seçildiğini savunuyorsa da, Spinoza'ya göre Tanrı'nın İbranileri ilelebet seçmediğini Kitab-ı Mukaddes'in kendisinden hareketle de göstermektedir: İlk olarak, Kenanlılar Tanrı tarafından seçildiler. Çünkü Kenanlılar, imanla Tanrı'ya ibadet eden kâhinlere sahipti. Fakat en nihayet konfor, gurur ve halis olmayan ibadetleri nedeniyle, Tanrı onları reddetti.²⁶

Yine Spinoza'ya göre, Musa (Levililer xviii:27),^{*} orada daha önce ikamet eden milletler gibi onların da o topraklardan çıkarıp atılmasını diye fuhuşlarla kirlenmiş İsrailileri uyardı. Tesniye viii:19,20'de, Tanrı, en açık ifadelerle, onların tamamını helak etmekle tehdit eder. Çünkü O der ki: 'Bu gün size karşı şahadet ederim ki, mutlaka helak olacaksınız. Rab sizin önünüzden milletleri nasıl yok etti ise, öyle yok olacaksınız'. Bu tarzda yasada pek çok başka pasajlar bulunmaktadır. Açık ve net bir şekilde gözükmektedir ki, Tanrı, İbranileri ne tamamen ne de ilelebet seçmiştir.²⁷

Şu halde Spinoza'ya göre onların seçimi sadece gerçek erdeme göre olduğu için, diğerleri dışlanarak bu sözün yalnızca Yahudilere verildiği düşünülmemelidir. Şuna aşıkâr bir şekilde inanmalıyız ki, Yahudi olmayan gerçek peygamberler de (her millet böyle bir şeyi edindi), bu suretle ferahlatılan kendi halkına aynısını söz vermişlerdir. Binaenaleyh Tanrı'nın bu ebedi bilgisinin ahiti ve sevgisi evrenseldir. Çünkü Tsefanya iii:10,11'de de bu açıktır: Bu açıdan, Yahudi ve Yahudi olmayan arasında kabul edilebilecek hiçbir fark yoktur. Ayrıca Yahudiler de, bizim belirttiğimiz hususların ötesinde, herhangi bir özel seçimden hoşlanmazlar.²⁸

Yahudilerin Azarlanması Meselesi

Diğer yandan Spinoza'ya göre Yahudiler, Kitab-ı Mukaddes'te yer yer azarlanmaktadır: 'Malaki, Yahudileri şöyle azarlar (i:10,11): 'Keşke aranızda biri olsa ve (Tapınağın) kapılarını kapasa da, mezbahım üzerinde boş yere ateş yakmasanız! Ben sizden hoşnut değilim, Orduların Rabb'i diyor ve elinizden

²⁶ Spinoza, TPİ, s. 79.

* 'Çünkü sizden evvel olan memleket adamları bütün bu menfur şeyleri yaptılar ve memleket murdar oldu'. Levililer xviii: 27

²⁷ Spinoza, TPİ, s. 79.

²⁸ Spinoza, TPİ, s. 80.

takdime almaya razı olmam. Çünkü güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar ismim Milletler arasında büyük olacak ve her yerde benim ismime buhur yakılacak ve Tahir takdime arz olunacak; çünkü ismim Milletler arasında büyük olacak, orduların Rabb'i diyor'. O zaman aralığını belirten bu sözler, o tarihteki Yahudilerin Tanrı tarafından en çok sevilen millet olmadığını ve Tanrı'nın diğer milletlere de Yahudilere bahşettiğinden daha fazla mucize verdiğini doğrular. Bu Yahudiler, sonradan, imparatorluklarını mucizevî yardım olmadan kısmen düzelttiler'.²⁹ Dolayısıyla Spinoza'ya göre bu örnek, insanların gerçek mutluluğunu içeren konular söz konusu olduğunda, tarihteki Yahudilerin diğer milletlerle eşit düzeyde olduğunu göstermektedir.³⁰

Spinoza'ya göre, her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te (Tesniye iv:7) Rab'bin öteki milletlere Yahudiler kadar yakın olmadığı söylene de, ona göre bu hususta referans noktası, sadece onların yönetimi ve onlara pek çok mucizenin bahşedildiği periyottur.³¹

Gerçekte Tanrı, Spinoza'ya göre erdem ve entelektüel açıdan, yani kutsallık açısından, herkese eşit derecede merhametlidir. Kitab-ı Mukaddes, bizzat bu gerçeğe tanıklık eder. Çünkü Mezmurlar'ın Yazarı (cxliv/145: 18) şunu söyler: 'Rab, kendisine yakaran, içtenlikle yakaran herkese yakındır'. Aynı şekilde Mezmurlar 9. ibarede 'Rab, herkese iyidir ve merhametleri de bütün işleri üzerindedir'. Mezmurlar xxxiii:16'da Tanrı'nın herkese aynı aklı verdiği açıkça şu sözlerle anlatılır: 'O, onların kalplerini benzer yarattı'.³²

Benzer şekilde Spinoza'ya göre Eyüp xxxviii: 28'de bu durum aşikâr bir şekilde şöyle ifade edilir: Tanrı, tüm insanlar için Kendisine hürmet etmeleri, şeytandan uzak durmaları ve iyiye yönelmeleri için yasa hazırladı. Eyüp, Yahudi olmamasına rağmen, Tanrı için tüm insanların en kabul edilebiliriydi, çünkü o, dindarlık ve inançta hepsini geçmişti. Son olarak Yunus iv:2'de Tanrı'nın sadece Yahudilere değil, aynı zamanda tüm insanlara lütfeden, çok acıyan ve geç öfkelenen ve inayeti çok olup kötülükten nadim olan Tanrı olduğu çok açıktır.

29 Spinoza, TPI, s. 73, 74.

30 Spinoza, TPI, s. 74.

31 Spinoza, TPI, s. 74.

32 Spinoza, TPI, s. 74.

Kısacası Spinoza'ya göre Tanrı, tüm insanlara eşit olarak merhametlidir ve İbraniler, sadece kendi sosyal yapılanması ve yönetimi açısından Onun tarafından seçilmişlerdi. Sosyal yapılanmasından ve yönetiminden ayrılan bireysel bir Yahudi'ye, ötekilerden farklı olarak Tanrısal bir armağanı yoktur. Şu halde, bu açıdan Yahudi ve Yahudi olmayan arasında bir fark yoktur.³³

Yahudilerin Diğer Milletlere Üstünlüğü ve Tarihte

Korunmuşluğu Meselesi

Spinoza'ya göre Yahudilerin diğer milletlerden üstün kılan herhangi bir alametleri/üstünlükleri yoktur. Ancak onları Çinliler gibi³⁴ bu günlere taşıyan bazı ayırt edici hasletleri söz konusudur: Yahudilerin kendilerini diğer insanlardan tamamen üstün gösterecek herhangi bir şeyleri yoktur. Onların imparatorluklarını kaybetmelerinden ve dünyaya yayılmalarından sonra varlıklarını sürdürmelerine gelince, onda hiçbir etkileyici nokta yoktur. Çünkü onlar, gerek diğer milletlerin ayinleriyle çatışan harici ayinleriyle, gerekse onların büyük bir titizlikle önemseydiği sünnet alametiyle evrensel nefreti üzerlerine çekerek kendilerini tüm öteki milletlerden soyutlamışlardı. Onların büyük ölçüde Yahudi olmayanların nefreti nedeniyle korunduklarını tecrübeler göstermektedir.³⁵ Dolayısıyla Spinoza Yahudilerin, sünnet alameti ve diğer milletlerin nefreti ile tarihte ayakta kaldığına inanmaktadır.

Spinoza tüm bunlardan sonra şöyle demektedir: 'Sonuç olarak eğer birisi Yahudilerin, bu veya başka diğer sebeplerle, Tanrı tarafından ilelebet seçildiği düşüncesini sürdürmek isterse, onu inkâr etmeyeceğim. Zira o, bu seçimin (ebedi veya geçici) hiçbir değere sahip olmadığını, sadece hâkimiyet ve fiziksel avantajlara sahip olduğunu kabul etmiş olur. Çünkü bu, Yahudilere özgüdür (yalnızca bununla bir millet ötekinden ayırt edilebilir). Oysaki gerçek erdem ve zekâda her millet eşit öneme sahiptir ve Tanrı, bu sebeplerle bir toplumu ötekine tercih etmemiştir'.³⁶

33 Spinoza, TPİ, s. 74, 75.

34 Spinoza, TPİ, s. 81.

35 Spinoza, TPİ, s. 80.

36 Spinoza, TPİ, s. 81.

Peygamberlik İhsanının Sadece İbrani'lere

Mahsus Olup Olmaması Meselesi

Spinoza, bu bağlamda, peygamberlik ihsanının İbraniler'e mahsus olup olmadığını ya da onun tüm milletlere şamil olup olmadığını da sorgulamaktadır. İbraniler'in mesleği/yeteneği hakkında bir sonuca varmalıyım, diyerek o, peygamberliğin İbraniler'e özgü olduğu iddialarına da açıklık getirmeye çalışmaktadır.³⁷

Spinoza'ya göre Tanrı, tüm insanlara eşit derecede şefkatli, merhametli olduğundan ve peygamberin görevi, insanlara, kendi ülkelerinin yasalarını değil, fazileti ve doğruyu öğretmek olduğundan, kuşkusuz her toplumun bir peygamberi olmuştur ve peygamberi ihsan sadece Yahudilere has değildir. Hakikaten, hem dindışı hem de dinî tarih bu gerçeğe tanıklık eder. Gerçi, Kitab-ı Mukaddes'in tarihçilerine göre, öteki milletlerin İbraniler kadar çok peygambere sahip oldukları veya Yahudi olmayan her bir peygamberin Tanrı tarafından açık ve net bir şekilde öteki milletlere gönderildiği aşikâr değildir.³⁸

Sonuç

Birçok kaynağın iddiasına göre Spinoza, havradan dışlanmasının hemen ardından bir Apoloji/savunma (Apologia),³⁹ yani Yahudi dinden 'ayrılmasına' dair bir 'Maruzat' kaleme almıştır. Bu efsanevi el yazması Apoloji, asla basılmadı ve hiç keşfedilmedi. Rivayetlere göre o, yayınlamamış olduğu söz konusu savunmasını, *Teolojik-Politik İnceleme*'nin içerisine yerleştirmiştir.⁴⁰ İşte bizim bu sempozyum vesilesi ile dile getirmiş olduğumuz, Spinoza'nın Yahudilik ve Yahudiler Eleştirisi, büyük bir ihtimalle onun söz konusu Apolojisinin anlamsal içeriğini oluşturuyordur. İşte bu açıdan Spinoza'ya göre Yahudiler, Tanrı'nın diğer halkların ötesinde ve üzerinde seçtiği halk olma konusunda böbürlenecek bir imtiyaza sahip değildirlere.

37 Spinoza, TPI, s. 68.

38 Spinoza, TPI, s. 75.

39 İddialara göre bu Apoloji, İspanyolca yazılmış ve *Apologia para justificarse de su abdicacion de la sinagoga* adını taşıymaktaydı.

40 Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 198.